

8. Шандрук Т.Ф. Німецькі фразеологізми з комічною конотацією на позначення зовнішності людини. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Серия : Филология. Социальные коммуникации. 2011. Т. 24(63). №4. Ч. 2. С. 191–197.

Поплавная Л.В.

кандидат филологических наук,
доцент кафедры белорусского языка
Гомельский государственный университет
имени Франциска Скорины

УСТАРЕВШАЯ ЛЕКСИКА В РОМАНЕ ВЛАДИМИРА КОРОТКЕВИЧА «ХРИСТОС ПРИЗЕМЛИЛСЯ В ГОРОДНЕ»

Анотація: *Стаття присвячена дослідженню застарілої лексики в романі Володимира Короткевича «Христос приземлився в Городні». Розглядається історизм як засіб створення історичного колориту в романі, проводиться їх класифікація. Застарілі номінації, які використовуються у творі, сприяють розкриттю його ідейного змісту і виявлення авторської ідеї.*

Ключові слова: *лексика, історизм, лексема, предметно-тематична група, номінація.*

Poplavnaya L.V. Outdated Vocabulary in the Novel by Vladimir Korotkevich «Christ has Landed in Gorodnya». *The article is devoted to the study of outdated vocabulary in the novel by Vladimir Korotkevich «Christ landed in Gorodnya». Historicisms are considered as a means of creating historical color in the novel, their classification is carried out. Outdated nominations that are used in a work contribute to the disclosure of its ideological content and the identification of the author's idea.*

Key words: *vocabulary, historicism, lexeme, subject-thematic group, nomination.*

Владимир Короткевич – один из самых знаменитых писателей XX века, которого по праву считают основоположником исторической романистики в современной белорусской прозе. Его творчество отличается романтической окрыленностью, патриотическим пафосом. В своих произведениях автор показывает историю белорусского народа, его

культуру, традиції. Обращаясь к легендам и преданиям прошлого, Владимир Короткевич раскрывает глубинные основы народной жизни, открывает нам волшебный мир прошлого.

Одним из наиболее известных романов Владимира Короткевича является роман-притча «Христос приземлился в Городне» – философско-историческое произведение о жизни на Беларуси в XVI веке. В романе автор оригинально отразил события исторического прошлого, наполнив приключенческий сюжет социально-философским содержанием. Здесь, как и во многих исторических романах В. Короткевича, воссоздан колорит и атмосфера далёкой эпохи средневековья. Необходимым материалом для воссоздания соответствующего исторического колорита является устаревшая лексика. Выбор и использование устаревших слов обусловлены творческой индивидуальностью писателя и идейно-тематической направленностью его произведения.

Объектом нашего исследования являются историзмы, употребленные автором в тексте романа «Христос приземлился в Городне».

Историзмы – это слова, вышедшие из активного употребления в связи с исчезновением тех реалий, которые они обозначали. В зависимости от семантики историзмы в романе В.Короткевича могут быть объединены в разные предметно-тематические группы. Самая большая группа – это бытовые историзмы. Так, в тексте романа «Христос приземлился в Городне» автор использует лексемы, которые являются устаревшими названиями одежды и обуви:

*Гэты – у бялуткай, як снег, **світцы** і ў данельга заляпаных гразёю поршнях* [1, с. 47];

поршань – ‘абутак з кавалка ялавай або свіной сырамятнай скуры, сабранай на ступні абораю’ [2, с. 413];

світка – ‘доўгая сялянская верхняя вопратка з сукна’ [2, с. 469];

*Той, што ехаў наперадзе, дастаў з-пад пурпурнай **манты**, з вацка, прывешанага пад пахай, медную манету і кінуў* [1, с. 16];

мантыя – ‘доўгая шырокая адзежа ў выглядзе плашча’ [2, с. 320].

*Акрамя Басяцкага, Камара і Лотра сёння, як на ўсіх працэсах, што былі царкоўнымі па юрысыдыцыі, але датычыліся ўсяго горада, сядзелі ў суднай зале воіт горада Цыкмун Жабя, шырокі брухам, грудзьмі і ўсім іншым магнат, апрануты ў залататканую **чугу** і з пячаткаю неверагоднай тупасці і такога ж неверагоднага самаўзвышэння на твары* [1, с. 35].

чуга – ‘від старадаўняга адзення; кафтан’ [2, с. 576].

Обращает на себя внимание и цвет древней одежды: чёрный, белый и серый. Именно эти цвета преобладали в одежде шляхты и простого народа в XVI веке: **чорны жупан, чорны сурдут, белая намітка, бялютка світка**.

Чтобы ярче воссоздать историко-языковую атмосферу прошлого, автор очень часто вводит в языковую ткань произведения названия предметов домашнего обихода:

Хлебнік, нібы складзены са сваіх уласных хлябоў, агледзеў здаравеннага, трохі нехлямяжага мужыка ў вышыванай кашулі і з сякеркай-кляўцомі за поясам (вольны!), белавалосага, хударлявага [29, с. 45].

клявец – ‘молат з канцамі ў выглядзе сякерак для насечкі жорнаў’ [30, с. 259].

Азіяцкія, прамыя, як меч, шаблі і шаблі булатныя, змепадобныя; персідскія, вузкія, як аер, і вострыя, як джала; турэцкія ялмані са сталлю, якая ідзе блакітнымі зорачкамі; ятаганы, падобныя на сярпы і прызначаныя, як і сярпы, для ўдару ўвагнутым бокам [1, с. 15].

серп – ‘сельскагаспадарчая ручная прылада ў выглядзе вельмі дробна назубленага нажа для зрэзвання злакаў з корня’ [2, с. 475].

Для более точной передачи условий жизни людей прошлой эпохи, автор очень часто использует в романе устаревшие названия различных строений:

Смалянскі лекар з тамтэйшага замка літасцівай нашае каралевы Боны, дачуўшыся, паскакаў на тое возера, каб таго дзікага і страхавобразнага звера ўбачыць [1, с. 9].

замак – ‘змацаванае жыллё феодала; каралеўскі або княжацкі палац’ [2, с. 189];

А ля яе – узгорак, вышэйшая кропка Замчышча, гародненская Галгофа [1, с. 30].

замчышча – ‘месца абарончых умацаванняў (земляных валоў, вежаў і інш.), жылых пабудоў на тэрыторыі дзядзінца’ [30, с. 189].

Бо, вяртаючыся з горада ў засценак і сустрэўшы гэтага аднаго на дарозе ў сваім плашчы, аж жахнуўся, палічыўшы яго за Хрыста [1, с. 13].

засценак – ‘на Беларусі ў 16-20 стст. – хутар або невялікае паселішча дробнай шляхты, якая арандавала гэтыя землі’ [2, с. 191].

А калі ў яго спыталі, а чаго гэта ў яго лоб разбіты, ён сказаў, што ўчора, дарогаю, пабіўся з вандроўным манахам у карчме [1, с. 12].

карчма – ‘пітны дом з начлегам’ [2, с. 242].

Изображение в романе «Христос приземлился в Городне» событий, связанных с вооруженным восстанием, обусловило использование автором

большой группы историзмов военного характера. Такие лексемы помогают автору правдиво изобразить события того времени. Это преимущественно названия военного оружия и амуниции. Причём описание видов оружия часто даётся автором непосредственно в тексте:

Азіяцкія, прамыя, як меч, шаблі і шаблі булатныя, змепадобныя; персідскія, вузкія, як аер, і вострыя, як джала; турэцкія ялмані са сталлю, якая ідзе блакітнымі зорачкамі; ятаганы, падобныя на сярпы і прызначаныя, як і сярпы, для ўдару ўвагнутым бокам; прыдняпроўскія беларускія дзіды паўтарачнай даўжыні і таму прызначаныя для кідання нагой, з пад'ёму ступака, і беларускія ж іклы, кароткія мячы з лязом шырокім і тоўстым, як каровін язык, і даўжынёю ў дваццаць пяць дзюймаў, з месяцападобным канцом рукаці, для ўпору ў жывот або грудзі, калі кідаешся на ворага, і двума ўпорамі для рук, іклы, прызначаныя для смяротнай рукапашнай уцеснаце [1, с. 15].

меч – ‘від халоднай зброі з доўгім прамым лязом’ [2, с. 332];

ялмань – ‘шабля, пашыраная і часам уцяжараная на канцы’ [2, с. 612];

ятаган – ‘сякучая і калючая зброя з выгнутым лязом, распаўсюджаныя з 16 ст. у туркаў, арабаў і персаў’ [2, с. 616];

дзіда – ‘старадаўняя калючая зброя; піка’ [2, с. 160];

ікол – ‘невялікі меч’ [2, с. 201].

А над усім гэтым, пад шышакамі, арабскімі зярцаламі, кальчужнымі сеткамі і булатнымі шаломамі – вочы, якія і хвіліны не задумаюцца над тым, ужыць гэтую сталь або не ўжыць [1, с. 15].

зярцала – ‘металічны даспех з дзвюх палавінак для засцярогі грудзей і спіны, які прымяняўся ў 14-17 стст.’ [2, с. 201].

Елянцовыя – палескія, цісавыя – заходнія і страшныя беларускія лукі з двух змацаваных рагоў шэрага ляснога быка, калчаны-тулы, пішчаль; гіганцкія, у чалавечы рост, двухручныя мячы з хвалепадобным або прамым лязом, без піхваў, бо з іх немагчыма выцягнуць самому лязо такой даўжыні; мячы сярэдняй даўжыні і кароткія корды [1, с. 14].

калчан – ‘скураная або драўляная сумка, чахол для стрэл’ [30, с. 220], *тул* – ‘калчан’ [2, с. 525];

пішчаль – ‘старадаўняя пушка, а затым вялікае цяжкае ружжо, якое зараджалася цераз ствол’ [2, с. 408];

корд – ‘кароткі меч’ [2, с. 268].

З-пад рас выглядалі кальчужныя каўняры, пад плашчамі былі залочаныя латы з сонцам на грудзях [1, с. 14].

лати – ‘металічныя даспехі, які ў старажытнасці засцерагалі воіна ад удараў халоднай зброі, а ў сярэднія вякі – і ад агнястрэльнай зброі’ [2, с. 292];

А над усім гэтым, пад шышакамі, арабскімі зярцаламі, кальчужнымі сеткамі і булатнымі шаломамі – вочы, якія і хвіліны не задумаюцца над тым, ужыць гэтую сталь або не ўжыць [1, с. 15].

шышак – ‘старажытны воінскі шлем, які заканчваецца вастрыём з шышкай наверху’ [2, с. 603].

Воссоздавая события XVI века в романе «Христос приземлился в Городне», В.Короткевич широко использует устаревшую лексику, которая относится к общественно-политической сфере. Такая лексика представлена следующими группами:

- названия высших лиц государства:

Смалянскі лекар з тамтэйшага замка літасцівай нашае каралевы Боны, дачуўшыся, паскакаў на тое возера, каб таго дзікага і страхавобразнага звера ўбачыць [1, с. 9].

каралева – ‘асоба, якая мела тытул манарха ў некаторых феадальных і буржуазных краінах’ [2, с. 237];

У трансэпце былі пакоі вялікага князя, а потым караля і іхніх двароў, цяпер даволі запушчаныя [1, с. 35].

кароль – ‘асоба, якая мела тытул манарха ў некаторых феадальных і буржуазных краінах’ [2, с. 240].

Усё адносна, і сённяшняе цары – заўтра дзярмо, а сённяшняе дзярмо – заўтра цар [1, с. 23].

цар – ‘асоба, якая мела цітул манарха ў Расіі, Балгарыі, Сербіі’ [2, с. 560].

- назвы лиц городского управления и местной администрации в воеводствах и поветах:

І над табою ўсялякі суд ёсць, а ты, бурмістр, вы, радцы ды лаўнікі, толькі і можаце, што спрэчкі аб маёмасці разбіраць радзецкім судом ды забойствы і іншае такое – судом лаўнічым [1, с. 31].

бурмістр – ‘начальнік гарадскога кіравання ў краінах Еўропы ў XVIII—XIX стст.; бургамістр’ [2, с. 83].

Ён войт горада? [1, с. 19].

войт – ‘асоба, якая ўзначальвае мясцовае (гарадское або сельскае) кіраванне ці самакіраванне на тэрыторыі Германіі, Польшчы, Вялікага княства Літоўскага ў XV–XVIII стст.; стараста часоў прыгоннага права’ [2, с. 109].

*Акрамя іх было яшчэ некалькі духоўных за судзейскім сталом, а ў другім канцы залы **вяшчальнікі**, якія за начаткам суда выйдуць за мury і абвесцяць аб усім гораду, і дзесяткі тры цікаўных са шляхты і іхніх кабет* [1, с. 36].

вяшчальнік – ‘асоба, якая ўсенародна апавяшчала што-н.’ [2, с. 118];

А потым выявілася: бачылі сечу нашых з татарамі, тымі, якіх яшчэ князь Васіль Трэці на нас навёў [1, с. 11].

князь – ‘правадыр войска і кіраўнік вобласці, княства ў феадальным грамадстве. // Асоба, якая мела княжацкі тытул, што перадаваўся па спадчыне або прысвойваўся ўказам цара як узнагарода за пэўныя заслугі’ [2, с. 263].

*І над табою ўсялякі суд ёсць, а ты, бурмістр, вы, **радцы** ды лаўнікі, толькі і можаце, што спрэчкі аб маёмасці разбіраць радзецкім судом ды забойствы і іншае такое – судом лаўнічым* [1, с. 31].

радца – ‘на Беларусі 14-18 стст. – выбарны член ад багатых гарадскіх вярхоў у адміністрацыйны орган самакіравання – раду (магістрат)’ [2, с. 438].

*І, яшчэ словы два сказаўшы, гавораць потым, як карова ў **ратмана** на лёдзе нагу зламала і што сена дужа ў гэтым годзе дарагое было* [1, с. 6]: **ратман** – ‘на Беларусі 14-18 стст. – выбарны член ад багатых гарадскіх вярхоў у раду (магістрат); тое, што радца’ [2, с. 442].

*Ды яшчэ ля сцен стаяла варта, а сярод іх вызначаліся двое: паўсотнік Пархвер, сапраўдны гігант у сажань і шэсць дзюймаў ростам і аднаведны ў плячах і грудзях, і **сотнік** Карніла, змрочнага выгляду, нізкалобы і каржакаваты, як корч, воін* [1, с. 36].

сотнік – ‘начальнік сотні воінаў у Старажытнай Русі і іншых княствах усходніх славян, а таксама ў стралецкім войску Расійскай дзяржавы ў 16-18 стст.’ [2, с. 489].

*Няўхвальна паглядаў, як **фіскал** Ян Камар дрэмле, нахмурыўшы грозныя бровы* [1, с. 37].

фіскал – ‘у Расіі 18 ст. – чыноўнік, які назіраў за законнасцю ў галіне фінансавых і судовых дзеянняў урада, устаноў і асоб; абвінаваўца’ [2, с. 544].

- назвы асоб паводле сацыяльнага становішча:

*Тады, калі рачоны Хрыстос у Гародню зайшоў і людзей пабіў, і ксяндзоў з **магнатамі** пабіў* [1, с. 10].

магнат – ‘буйны феадальны памешчык у некаторых краінах Еўропы (пераважна ў ранейшай Польшчы і Венгрыі)’ [2, с. 314].

Для вас у мяне ёсць прозвішча, **пан Камар** [1, с. 16].

пан – ‘асоба, якая карыстаецца ўладай у адносінах да залежных ад яе людзей’ [2, с. 377].

Толькі і засталася радзе, што ўладарыць над рамеснікамі, падмайстрамі ды **плебеямі** [1, с. 31].

плебеі – ‘людзі ніжэйшага саслоўя, пазбаўленыя грамадскіх і палітычных правоў’ [2, с. 409].

Тайны, магутны, розны па вопратцы, з магнатам – магнат і з **хлопам** – **хлоп**, з вальнадумцам – вальнадумец, з праваслаўным – праваслаўны, але заўсёды – атрута самога Бога ў целе ворага [1, с. 21].

хлоп – ‘XII-XVIII стст. асабіста залежная ад феодала асоба. Прыгонны сялянін’ [1, с.551].

Я беларускі **шляхціц!** [1, с. 83].

шляхціц – ‘польскі, беларускі дробнапаместны дваранін’ [2, с. 593].

- назвы органаў мясцовага кіравання:

Толькі і засталася **радзе**, што ўладарыць над рамеснікамі, падмайстрамі ды **плебеямі** [1, с. 31].

рада – ‘орган мясцовага самакіравання ў гарадах Вялікага княства Літоўскага з магдэбургскім правам’ [2, с. 437];

І дрэмле за акном **ратушы** мардаты лаўнік, чакае, калі нейкага злодзея спаймаюць ды прывядуць [1, с. 31].

ратуша – ‘орган самакіравання ў гарадах Заходняй Еўропы, а таксама будынак, дзе ён размяшчаўся’ [2, с. 444];

Сёння дастаслаўны **сінедрыён** поседам сядзеў у вялікай суднай [1, с. 34].

сінедрыён – ‘савет старэйшын, вышэйшая дзяржаўная ўстанова з палітычнымі і судовымі функцыямі ў Старажытнай Іудзеі’ [2, с. 476].

- названія лиц саответственна занимаемой должности и виду деятельности:

Праляцела зверху, і ўніз, і наўскос і чабарохнулася за **аканомам** [1, с. 12].

аканом – ‘кіраўнік гаспадаркі ў панскім маёнтку’ [2, с. 29].

Лепей было б са смярдзючым **кажсамякам** за мужа? [1, с. 19].

кажсамяка – ‘майстар, які вырабляў сырамятную скуру’ [2, с. 211].

Былі яны зусім голыя, як Ева ў касцюме Адама, сабою цёмныя, з “зубкамі, як часнык” і “хвосцікам, як памяццо”, па словах неўміручай народнай песні пра смерць **карчмара** Лейбы [1, с. 25].

карчмар – ‘чалавек, які трымаў карчму; гаспадар карчмы’ [2, с. 243].

Варшаўскія, торуньскія, крымскія купцы [1, с. 31].

купец – ‘багаты гандляр, уладальнік прыватнага гандлёвага прадпрыемства’ [2, с. 281].

І над табою ўсялякі суд ёсць, а ты, бурмістр, вы, радцы ды лаўнікі, толькі і можаце, што спрэчкі аб маёмасці разбіраць радзецкім судом ды забойствы і іншае такое — судом лаўнічым [1, с. 31].

лаўнік – ‘чыноўнік магістрата Польшчы і Вялікага княства Літоўскага, які меў права засядаць на дзяржаўнай лаве і разглядаць крымінальныя справы гараджан’ [1, с. 293].

Валыниччык марудзіў, бо манах пацягнуўся да корда [1, с. 47].

валыниччык – ‘музыкант, які граў на валынцы’ [2, с. 90].

Дудар глянуў на сцэну з конікам, пайшоў да воза і скубануў адтуль вялікі ахapak сена [1, с. 47].

дудар – ‘народны музыка, які граў на дудзе’ [2, с. 168].

Восстанавливая события далёкого средневековья, Владимир Короткевич как выдающийся мастер слова использует в тексте романа «Христос приземлился в Городне» различные группы устаревшей лексики. Широкое использование историзмов обусловлено как тематикой романа, так и желанием автора как можно точнее передать особенности жизни и быта белорусского народа. Устаревшие номинации, которые используются в произведении, способствуют раскрытию его идейного содержания и выявления авторской идеи.

Владимир Короткевич – писатель, который создал высокохудожественную летопись жизни Беларуси, выявил глубокое понимание исторических процессов, раскрыл любовь к родной земле и отдельному человеку.

Літэратура

1. Караткевіч У. Выбраныя творы: у 2 т. Т. 2 Хрыстос прызямліўся ў Гародні: раман. Мн. : Маст. літ., 1980. 400 с.
2. Струкава С. Слоўнік архаізмаў і гістарызмаў. Мн. : Беларуская навука, 2007. 657 с.